توند وتیژی دژ بە ژن، فەرهەنگ یان سیاسەت، کام وەڵام؟

ناسك ئەحمەد

(قسەوباسی ناسك ئەحمەد لە کۆنفرانسی نێونەتەویی تووندوتیژی دژ بە ژن لە ستۆکهولم لە رۆژی 3ی سیپتەمبەری 2005)

زۆر سوپاس بۆ ئەم فرسەتە کە داتان بەمن، گەلیك خۆشحالم کە ئەمرۆ لە نێو ئیوەدام.

وەك پرشنگی بەهرامی ووتی قسەباسکردن لەسەر تووندوتیژی دژ بە ژن لەزەتبەخش نییە، بەڵام بەداخەوە تووندوتیژی دژ بە ژن ، لە کۆمەڵگەی هاوچەرخی سەرمایەداری ئەمرۆدا بووە بە سیمای دیار و بەرجەستەی چەوساندنەوەی ژنان. ژنانی دانیشتووی هیچ وولاتیك، تەنانەت مۆدیرنترین و پیشکەوتووترین وولاتانی دنیا لێی بێبەری نین.

ئەوە راستە کە بەدریژایی ووجودی چەوساندنەوە و ژێردەستەیی ژن لە کۆمەڵگە و سیستمە جیاجیاکاندا توند توژی دژ بە ژن هەبووە. بەڵام بەم ئەندازەیە و بەم فراوانییە و بەم تووندیەی کە ئەمرۆ لە کۆمەڵگەی هاوچەرخی سەرمایەداریدا شاهیدین، ئەیبینین، ئەیبیستین و هەندیکمان تیایدا دەژین کۆمەڵگەی بەشەری بەخۆوەی نەبینیوە. ئەم دەورەیە کوشتنی ناموسی بەلیشاوی ژنانمان بینی لە وولاتانی جۆراوجۆردا، بەنموونە لە کۆمەلگەیەکی چوار ملیۆنی وەك کوردستانی عیراق لە 15 سالی رابردوودا نزیك بە شەش هەزار ژن کوژراون. کۆمەڵگەی ئینسانی بۆ چەندین ساڵ دەسەڵاتیکی وەك تالیبانی بینی کە ژیانی هەموو ژنانی ئەفغانستانی لە تووندوتیژییەکی بیٚ وینەدا راگرت کەسەرسوورهینەر بوو لە تووندیدا. قەتل وعامی ژنانمان لە یۆغسلافیا بینی، سەربرینی سەدان ژنمان بەدەستی رژیمی بەعس لە عیراق بینی. ئەمرۆ لە چەندین وولاتی عەرەبیدا تا ئیستا قانوونی ئیسلامی کە تەواوی بەند وبرگەکانی پرن لە تووندوتیژی دژ بە ژن بەریوەدەبری.... چەندین نموونەی تر کە رادەی توندی ئەو تووندوتیژیەمان نیشاندەدات کە ئەمرۆ دژ بە ژن بەریوەدەچێت.

ئەوەی کە لەم سەردەمی پیشکەوتنی تەکنەلۆجیا وزانست وداهێنانی ئینسانیەدا دەیان ملیۆن ژن لە مەملەکەتیکی وەك ئیراندا زیاتر لە 25 ساڵە بەهۆی دەسەڵاتی کۆمەلێك مەلاوە و بە زەخت وزۆر و فشار، بە زەبری شەلاقکاری وزیندانیکردنی هەزاران ژن مەجبوور بە پۆشینی حیجاب بکرین، ئەوەی لە بەشیك لە وولاتانی عەرەب زماندا ژنان دەبیٚ بە پۆشینی ئەو چادرانەی کە تەنانەت رێگەی بینین و هەناسەدانی لیٚگرتوون لە زینداندا بن. ئەمە ئیتر ئەو تووند وتیژییە مونەزەم و دەوڵەتیەیە کە کات و رۆژی بۆ نییە، هەموو ساتیکی ژیانی ژن نابووت ئەکات و لە تووندتیژیدا رائیەگریٚ. رەنگە هەندیك کەس پیم بلیٚن حیجاب جل وبەرگە، چ پەیوەندییەکی بە تووندوتیژیەوە هەیە؟ راستییەکەی تەسویریکی هەڵە لەسەر تەسنیفکردنی تووند وتیژی هەیە، تووندونیژی هەر لیدان وکوشتن وشکەنجەدانی جەسەدی نییە تووندوتیژی زۆر فراوانترە لەوەی کە ژنیك رووبەرووی لیدان ئەبیتەوە لەنیۆ ماڵەکەی خۆیدا. حیجاب یەکیکە لە تووندوتیژییە هەرە سەخت وتووندەکان، تەنانەت وەك جەسەدیش حیجاب تووندوتیژییە بەرامبەر بە جەسەدی ژن.بۆ نموونە بەرخوردی روحی تووند ئیهمالکردن ولە پەراویزدا راگرتنی ژن جۆریکی تووند وتیژیە، کە رەنگە ژیان نابووت بکات.

باسێك کە ئەمرۆ من ئەمەویت لەدرگاکەی بدەم ولێی بدوێم، یەکیکە لەو باسانەی کە ئەمرۆ لە مەسەلەی تووندوتیژی دژ بەژندا جەدەل وگفتووگۆیەکی زۆری لەسەرە. ریشەی تووند وتیژی دژبە ژن چییە؟ سیاسەت یان فەرهەنگ بەرپرسی ئەسلیە لەو تووندوتیژییە قووڵەی کە لەکۆمەلگەکانی وەك عیراق وئیراندا دژ بە ژن بەریوەدەچیٚ؟ بەبروای من هەر هەلسوراویکی بزووتنەوەی ژنان لەسەر ئەم مەسەلەیە رۆشن نەبیت ناتوانیت لە پرۆسەی کۆتایی هینان بەتووندوتیژی دژبە ژن هەلسووراوبیت و کۆمەك بکات.

ببینن، مێژووی کۆمەلگەی بەشەری، چارەنووسی داهاتووی بەشەریەت و ئینسانەکان سیاسەت ئەینووسێتەوە و سیاسەت دیاری ئەکات وە ئەیگۆریٚ. هیچ کاریکی فەرهەنگی چەندە گەورە و زەبەلاح بێت، ناتوانیٚ ژیانی خەلك و چارەنووسیان بگۆریٚ و لەشۆێنیکەوە بیبات بۆ شۆێنیکی تر. مەگەر لەنێو یەك سیاسەتی دیاریکراودا کۆمەك بە بردنەپێشەوەی ئەو سیاسەتە بکات. تەنانەت خودی فەرهەنگ وکلتوریش ریشەی مادی هەیە لە کۆمەلگەدا، کە سیاسەت ئەتوانیٚ بیگۆریٚ وە کاریگەری لەسەر دانیٚ.

ئەو قسەیەی کە کردم رەنگە زیاتر لەهەر شتێك بە ژنان و چارەنووسی ژنانەوە بەند بێت. ئەو حکومەت ودەسەڵاتانەی کە لەشەرقدا دەیانهێننە سەر کار، بەرنامەکانیان، جەنگ و رووداوە سیاسیە گەورەکان راستەوخۆ پەیوەندی بە ماف و ئازادییەکان وژیانی هەر ژنیکەوە هەیە، وە کاریگەری راستەوخۆی ئەخاتە سەر وئالوگۆری بەسەردا دەهێنیٚ.

نیگایەکی خیرا بەسەر رووداوو وئالوگۆرەکان و ژیانی ژنان لە وولاتانی شەرق بەتایبەت وولاتانی عەرەب زماندا لە ماوەی 40،50 سالی رابردوودا تا ئەمرۆ، مەسەلەکەمان باشتر بۆ رۆشن ئەکاتەوە.

دەیەی شەست وحەفتاکان، لەو وولاّتانە ژنان لە ئاستیك لە ئازادی و ماف بەهرەمەندبوون، لەکارکردن لەمەسەلەی جل وبەرگیان لە عیشق وخۆشەویستی و پەیوەندی نیوان ژن وپیاو...ئاستیك لە پێشرەوەی هەبوو. تەنانەت بە چاولیکردنی فلیمە میسرییەکان لە دەیەی شەست وهەفتاکاندا و بەراووردکردنی بە ئیستا، ئینسان دەبینێ کە گەرانەوەدواوەیەکی گەورە لە وەزعی ژنان بەدیهاتووە. لەو فلیمانەی کە لە دەیەی شەست وهەفتاکاندا بەرهەم هاتوون تەنانەت ئەکتەرە ژنەکان لە ئازادییەکی زۆرتر بەهرەمەندن لە بینینی دەور ورۆلیان لە فلیمەکاندا، جل وبەرگیان مۆدیرنتر و کراوەتر، پەیوەندی نێوان ژن و پیاو کە نیشاندەدرێ ئازادتر و ئینسانیتر نیشاندەدرێ لەوەی کە ئیستا ئەبینرێ. لەعیراقدا لە دەیەی هەفتاکاندا مەیدانەکانی کار و خوێندن و بەشداری ژنان لە ژیانی کۆمەلاّیەتی و فەرهەنگی بەرووی ژناندا کرابووەوە، ژیانی ژنانی بەغداد نموونەی مۆدیرنیزم بوو لە نێو وولاّتانی دەورووبەر.

هاورێیەکم کە خەلکی شاری ناسریەیە، پێی ووتم من لە سالّەکانی شەست وهەفتاکاندا کە لەشاری ناسریە بووم زۆر ئازادانە کچان و کوران دەست لە ناو دەستی یەك بە نیو شەقام و شوێنە گشتییەکاندا پیاسەیان دەکرد و ئەبینران، لەو شارەدا تەنانەت یەك ژنی حیجاب بەسەرت نەدەبینی، بەلاّم ئەم دووایییە کە چوومەوە بۆ ناسریە، مەبەستی سالی 2003 بوو یەك ژنت نەدەبینی کە حیجابی بەسەرەوە نەبێ.

من خۆم دووای جەنگ کە چووم بۆ شاری بەغداد، دەرکەووتنم بۆ خەلك شتیکی غەریب و عەجیب بوو، ئیحساسی ئیهانە و پیاوسالاریم لە چاوی خەلکەکەدا ئەخوێندەوە، هەزاران چاو لە یەك کاتدا سەیریان ئەکردم، ژمارەی ئەو ژنانەی کە دەبینران لەسەر شەقامەکان ئەتوانرا بە پەنجەی دەست بژمێردرێ. بەکورتی دەیەی هەشتا ونەوەدەکان دەورەی هیرش بۆ سەر ژنان بوو بەشێوەیەکی هەمەلایەنە.

ئەم ئالوگۆرە بۆ؟ چ شتیك گۆراوە، تا بەم شێوەیە وەزعی ژنان بگەریتە دواوە؟

لەم دوو دەیەی ئەخیردا ئیسلامی سیاسی بەتایبەت لە وولاّتانی عەرەب زماندا بەشیوەیەکی بەرچاو هاتە سەر شانۆی سیاسی و بروزی کرد. کەدیارە لیرەدا فرسەتی باسی ئەو فاکتەرانە نییە کەلە پشت گەشە و سەرهەلّدانی ئەم هێزەوەیە. ئاشکرایە کە ئیسلامی سیاسی لە دەروازەی هێرش بۆ سەر ژنان و مافەکانیان و کۆنترۆلکردنی ژنان هەژموونی و هێزی خۆی بەسەر تەواوی کۆمەلگەدا ئەسەپێنێ. ئەمە فاکتەری ئەسلی پشت ئەو گەرانە داواوەیەیە کە لە وەزعی ژنانی زۆریك لە وولاّتانی عەرەبیدا ئەبیینین.

ئیمە لە عیراق لە دەیەی نەوەدەکاندا جەنگی کەنداومان بینی، کە بەدوای خۆیدا گەمارۆی ئابووری هینا کە تەواوی کۆمەلگەی بەسەر یەکدا نابووت کرت، حەملەی ئیمانی رژیمی بەعسمان بینی بۆ بەئیسلامیکردنی کۆمەلگە، بەهیزکردنی گروپ و دەستەوتاقمی ئیسلامیمان بینی. لەم فەزا دژەژنە فراوانەدابوو کە حیجابی فراوانی ژنان، بیکاری ملیۆنی ژنان و زیندانی کردنیان لە مالّەکان، وکوشتنی ناموسی و پەراندانی سەری سەدان ژن لەلایەن رژیمەوە مانای پەیداکرد.

بۆچی لە کوردستانی عیراقدا بە هەزاران ژن لە دەیەی ئەخیردا کوژران، چونکە ئیمە لەوێ شاهیدی سەرگەردانی سیاسی و فەوزا و نەبوونی دەولەت لەهەموو ئاستەکاندا بووین، دەسەلاّتی پیاوسار وعەشیرەتی ناسیۆنالیزمی کوردمان بینی، دەرکەوتنی گروپ و دەستەوتاقمی ئیسلامی سیاسی و کۆمەکردن پێیان و شەریککردنیا نمان لە دەسەلاّتدا بینی.

مانەوەی ئیسلام چ وەك ئایدۆلۆژیایەکی بالاّدەست چ وەك قانوون وکردنی بە هەویەتی خەلك لەو وولاّتانەدا هۆکاریکی سەرەکی پشت ئەو توندوتیژییە فراوانەی دژ بە ژنە. ئیسلام کە ئایدیای توندوتیژی دژبەژنە، بەسیاسەت لە شەرقدا ماوەتەوە. ئیسلام ئەمرۆ کۆمپانیایەکی بازرگانی گەورەیە، کە ملیارەها دولاری تیا سەرف دەکرێ، دەولەتەکانی لە پشتە، زۆر کات لە غەربەوە ئاودەدرێ و رێگەی مانەوە و زیندووراگرتنی بۆ دیاریدەکرێ. تەنیا یەك نیگای خیرای دە دەقیقەیی بەسەر کەنالە سەتەلایتەکانی وولاّتانی عەرەب زماندا ئینسان لەوە تیدەگات کە چۆن ئیسلام بە زۆر دەکرێ بە هەویەتی خەلکی. تەوجیکردنی خەلکی بەوەی ئیسلام هەویەتی ئەوانە سیمای سەرەکی کەنالەکانە، قسەکەرانی بەرنامە و گفتوکان شیخ ومەلا و سەرانی ئیسلامی سیاسین.

لە دوای 11 سیپتەمبەرەوە هاوکیشەی ئیسلامی سیاسی و غەرەب چووە فازیکی توندوتیژترەوە. کە لەگەل خۆیاندا دەورە وقۆناغیکی توندوتیژ و خوێناویان بۆ سەرجەم دنیا هێناوە. هەژموونی و عەسکەرتاریەت وتیرۆریزمی ئەمەریکا ئەمرۆ سیمای دنیا دیاری ئەکات، داگیرکردنی عیراق لەلایەن ئەمەریکاوە گەورەترین چوارچیوەی ئیعلامی و سیاسی بەخشیوە بە ئیسلامی سیاسی و تیرۆریزمەکەی، کە ئەمرۆ نەك تەنها لە عیراق بەلکو جەرگەی ئەورووپاشی گرتۆتەوە. هێرشی ئەمەریکا بۆ سەر عیراق وداگیرکردنی ئیسلامی سیاسی بە فراوانی هینایە عیراقەوە، خەلکی عیراق هەموو دەقەیەکی ژیانیان ئەمرۆ باجی ئەمە دەدەن. ژنانی عیراق یەکەم قوربانی ئەم سیاسەت وروووداوە بوون. هەر لە رۆژەکانی یەکەمی دوای جەنگ، شەقامەکان بوون بە دوژمنی ژنان، تەنها لە سێ مانگی دوای جەنگدا بە سەدان ژن لەلایەن کۆمەلیك مافیاوە فریندران، ئەم ژنانە ئیغتساب کران، هەندیکیان بە دەستی ئەو مافیایانە کوژران، هەندیکیشیان بە دەستی خودی خیزانەکانی خۆیان کوژران. ئیسلامیەکان وەك پیشەی هەمیشەییان کەوتنە هیرش

بۆسەر ژنان، لە زانکۆکان کەوتنە دژایەتی کردنی کچانێک کە حیجابیان لەسەر نەبوو. ئێستاش ئەمەریکا و تیکەڵاویکی ئیسلامی و قەومی و عەشیرەتی کە ناوی لێناوون دەسەڵات و بەسەر خەلکی عیراقدا سەپاندوونی دەیانەویت لە ریگەی دەستووریکی ئیسلامیەوە بە شیوەیەکی قانوونی رەسمیەت بە چارەنووسیکی رەش و تاریک بدەن بۆ چەندین ملیۆن ژن لە عیراقدا.

بەراستی کەسێك چاو لەئاستی ئەم هەموو رووداووە سیاسیانە بنوقێنێ و ئاکامەکانی لەسەر ژیانی ژنان نەبینێ، خەتا بخاتە سەر فەرهەنگی خەلك ئەوە ئاگاهانە یان ناگاهانە بێت کۆمەك دەکات بە مانەوەی توووند تیژی دژ بە ژن، وتوندتر کردنەوەی هەلومەرجەکە بەسەر ژیانی ژنانەوە. خەتا خستنە سەر فەرهەنگی خەلك وچاوپۆشین لەسیاسەت، ئەویش بۆ خۆی سیاسەتیکی دیاریکراوە. دواتر دەلێم مەبەست لێی چییە. لەکوردستانی عیراق وەختێك ئێمە باسمان لە گۆرینی قانوون دەکرد، ناسیۆنالیستەکان پێیان دەووتین، کێشەکە لە قانووندا نییە بەلکو فەرهەنگی ئەم خەلکە وایە و خەلکی خۆی دوواکەوتوون، قانوونیش کە بۆ ریکخستنی ژیانی خەلکە دەبێ بە پێی ئاستی فەرهەنگی و هوشیاری خەلکی بێت. بەم مانایە ئەیانووت خەلکی شایستەی ئەم قانوونەن.

ئەوە راستە کە لەکۆمەلگەیەکدا کە قانوون ودەولەت وئایدۆلۆژیای چینی دەسەڵاتدار بەهەموو شیوەیەك خەلك لەسەر توووندوتیژی بەرامبەر بە ژن باربێنن، ئەمە دەبێتە فەرهەنگ و هەلسوکەوتی بەشیك لە خەلك. بەلام خودی توووندوتیژی ناتوانیت فەرهەنگ وکردەوەی بێ بناغە و بێ هۆی خەلکی بێت. خودی فەرهەنگ زادەی مەسەلە مادییەکانی نێو هەر کۆمەلگەیەکە. فەرهەنگی دوواکەوتوانەی کۆمەلێك کەس لە کۆمەلگەیەکدا کە دەولەت تیایدا رایگەیاندبێ کە توووندتیژی دژ بە ژن قەدەغەیە و سزای لەسەرە وە هەمەلایەنە کاربکرێ بۆ بەرگرتن بە کاری توووندوتیژ دژ بە ژن، ناتوانێ کاریگەری لەسەر ژیانی جەماوەری ژنانی ئەو کۆمەلگەیە دانێ.

توووندوتیژییەك کە ئەمرۆ لە جەرگەی ئەوروپادا دەرهەق بە ژنانێك کە لەشەرقەوە هاتوون دەکرێ لەلایەن خیزان وکەسوکارەکانیانەوە دەلیلەکەی سیاسەتیکە لە لەخودی ئەم کۆمەلگایانەدا پیادەدەکرێ. پێکەوژیانی کلتوور وفەرهەنگە جیاجیاکان، هەرکەس کلتووری خۆی و ئیحترام دانان بۆ کلتوورە جیاجیاکان، و قوربانیدان بە ئینسان بەخاتری کلتوور، ئەو سیاسەتەیە کە ئەمرۆ دەولەتانی ئەوروپا پیادەی ئەکەن وە ئەمەش راستەخۆ ئەکاتە زیندووراگرتنی فەرهەنگێك کە دژ بە ژنە و ئاکامەکەی ئەکاتە توووندوتیژی و کوشتنی نامووسی ومەحرووم کردنی بەشیك لە ژنان لەو دەسکەوتانەی کەلەم کۆمەلگایانەدا لە بەرژەوەندی ژنان بە دەست هاتووە.

پووچی ئیدعای ئەوانەی کە دەلێن فەرهەنگی خەلك هۆکاری پشت ئەم هەموو توووندوتیژییە، لەوەدا دەرئەکەوێ کە کاریك کە ئێکەن پەیامێك کە ئەیدەن بە هیچ جۆریك ناتوانێ فەرهەنگی دوواکەوتوانە بگۆرێ و لە جیگایدا فەرهەنگی ئینسانی ومۆدیرن جێبکەوێ، وە ئەمانە فەعالی شتێکن کە ووجودی نییە لە دنیای واقعدا، وە کاریك ناکەن بۆ گۆرینی فەرهەنگی دوواکەوتووانە. ناوەرۆکی پەیامی ئەندازیارانی فەرهەنگی خەلك هۆکارە، ئەوەیە کە پیمان دەلێن دەست لە سیاسەت مەدەن، مەسەلەی ژن پەیوەندی بە سیاسەت و دەولەتەکان ودەسەلات و بەرنامەکانیان وقانوونەوە نییە. دەیانەوێت ئیسلام و قانوونی ئیسلامی و ئیسلامی سیاسی بێبەریکەن لەو هەموو تاوانانەی کە رۆژانە لە جیگا جۆراوجۆرەکانی ئەم دنیایەدا بەرێیدەخات. دەیانەوێت خەلك پاسیف کەن و لە مالەکانیان دایانیشێنن و بێمبالاتیان کەن بەرامبەر بەوەی کە لە دەوروبەریان روودەدات.

گۆرینی فەرهەنگی دژ بە ژن کاری ئێمەیە. لە کوردستانی عیراق رەخنەی تیژ و بێ ئەملاولاو تا ئەوپەر دژ بە ئیسلام ودین فەرهەنگی سیاسی ناو خەلکی نەبوو، ئێمە رەخنە گرتنمان لە دین لە ئیسلام هینایە ناو فەرهەنگی سیاسی کۆمەلگەوە. لە کوردستانی عیراق لیدان لە ژن کوشتنی نامووسی شتیکی ئاسایی بوو و کۆمەلگە پێی حەساس نەبوو، ئێمە یەك کیشمەکیشی سیاسی وە کۆمەلایەتی توووندمان لەدژی توووندوتیژی دژ بە ژن بەرێخست، و توووندوتیژیمان وە یەك فەرهەنگی قیزەوون و ناشرین لە کۆمەلگە و لەنیو رای گشتیدا جێخست. لە کوردستانی عیراق ریزگرتن لە 8ی مارس و دەربرینی نارەزایەتی و گرتنی مەراسیم لەم رۆژەدا فەرهەنگی باو نەبوو، ئیستا فەرهەنگی ئەو کۆمەلگەیەیە.

بەکورتی لە کۆتایی قسەکانمدا ئەمەویت بلیم، ریشەی توووندوتیژی دژ بە ژن ئەوەتا لە نیزامی هاوچەرخی سەرمایەداری ئەمرۆدا، لە کۆمەلگەیەکدا ئەتوانین باس لە ریشەکێشکردنی توووندتیژی دژ بەژن بکەین کە ئازادی بە مانای تەواوی ووشەکە، یەکسانی ئابووری و سیاسی وکۆمەلایەتی نیوان ژن وپیاوی تیا مەیسەر بیت، کۆمەلگەیەك کە بۆ پاریزگاری و سەلامەتی رۆحی و جسمی هاوولاتیانی لەهەر جۆرە توووندوتیژییەك، ئیمکاناتی پێویستی بەخەرج دابیت و تدابیری پیویستی لە دەستوور کاردابیت.

گەر کەسێك لیم بپرسێ لە ئەمرۆی دنیادا ریگەی گەیشتن بە کۆمەلگەیەکی ئاوها بە نموونە لە عیراپدا چییە؟ وە چ وەلامیکی سیاسی پێویستە بۆ گەیشتن بەوە، دەلێم کۆتاییهینان بە عەسکەرتاریەت و هەژموونی و تیرۆریزمی ئەمەریکایی لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە کۆتاییهینان بە تیرۆریزمی ئیسلامی سیاسی و مالئاوایی کردنی ئەم بزووتنەوەیە لە شانۆی سیاسی ئەمرۆی دنیا.